De samenleving in het gelid

De doorwerking van het oorlogsdenken in rechts België en Vlaanderen, 1918-1933

La société au garde-à-vous. La Belgique et la Flandre de droite, répercussions de la logique guerrière, 1918-1933

Olivier Boehme

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/7805>

DOI : 10.4000/temoigner.7805

ISSN : 2506-6390

Traduction(s) :

La société au garde-à-vous - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/7813> [nl]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2018

Pagination : 63-71

ISBN : 978-2-930953-076

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Olivier Boehme, «De samenleving in het gelid», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 127 | 2018, Online op 10 février 2022, geraadpleegd op 14 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/7805> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.7805>

De samenleving in het gelid

De doorwerking van het oorlogsdenken in rechts België en Vlaanderen, 1918-1933

→ Olivier Boehme

Het beeld van een vreedzaam en stabiel vooroorlogs Europa was al te nostalgisch. Stefan Zweig heeft die wereld van gisteren gezien met de ogen van een materieel bevoorrecht estheet, die doorheen de *fine fleur* van een verdwenen samenleving flaneerde (*Die Welt von Gestern*, 1942). De wereld die zich in een tweede mondiaal conflict had gestort, was voor deze man der letteren, die heel zijn leven op culturele ontdekking over de grenzen van ruimte en tijd is gegaan, even onbegrijpelijk als onleefbaar. Vergeleken daarbij was het voorheen een ongerepte tijd geweest. Het einde van de razernij om hem heen wachtte hij niet af, maar hij verliet in 1942 het toneel op zijn eigen voorwaarden.

BROEINEST EUROPA

Latere generaties hebben beter begrepen dat het geweld van de Grote Oorlog in 1914 niet is uitgebroken als een donderslag bij heldere hemel.¹ Die agressie lag al verscholen in de jaren voorheen. Voor de nationalistes aller landen voelden de omvang en de grenzen van hun natiestaten, waarvan enkele nog maar recent waren ontstaan, te eng aan. Een uitlaatklep voor al die energie vonden ze alvast in de kolonies in Afrika, Azië en Zuid-Amerika, waar ze al hun wil tot macht en hun raciale denkbbeelden over het superieure blanke ras versus de anderen konden botvieren. Het meest centraal gelegen en multinationale rijk, Oostenrijk-Hongarije, stond voortdurend onder druk van degenen die hun volk uit die Habsburgse 'gevangenis' wilden bevrijden, van Duitstaligen en Hongaren die hun suprematie wilden vrijwaren, en van keizersgetrouwen die tussen al dat kabaal bleven streven naar het behoud van die uit pre-nationalistische tijden daterende Europese microkosmos. Politici als Karl Lueger hanteerden er al behendig het antisemitisme als politiek wapen. Communisten en anarchisten broedden evengoed op de ontbinding van de meer homogene natiestaten en hun burgerlijke orde. Lang voor 1914 leidde dat reeds tot terroristische daden, die meerdere monarchen en andere representanten van het gehate regime fataal werden. In de Balkan vormden de twee oorlogen die daar van 1912 tot 1913 woedden alvast een voorafspiegeling van de grootschalige etnische zuiveringen die grote delen van Europa later zouden teisteren.

De ingrediënten van de conflicten die Europa tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw verscheurden, waren aanwezig nog voor de oerknal van die eeuw

(1) Een degelijke synthese van het Europa tijdens de lange 19de eeuw biedt onder meer het recente R. J. Evans, *De eeuw van de macht. Europa 1815-1914*, Amsterdam, 2016 (vert.). De lectuur ervan maakt duidelijk dat de eindcesuur van het boek, 1914, allerm minst een abrupte breuk vormt tussen een onvergelykbaar 'voorheen' en 'daarna'.

De samenleving in het gelid
(vervolg)

weerklonk: een diep verlangen om de sublimaties en restricties van een burgerlijk cultuurideaal – een ideaal dat niet altijd even reëel, maar niettemin meer dan slechts ideëel was – van zich af te gooien. Er werd compensatie voor gezocht in daadkracht, gewapende strijd en imperialisme, maar ook was er het streven naar een utopie van vrede, vrijheid en gelijkheid, waartoe echter revolutie, terreur en proletarische dictatuur niet altijd geschuwd werden. In die sfeer kwam het parlementarisme, als een machteloos instrument van ‘muffe burgerlijkheid’, van verschillende zijden onder vuur te liggen. Dat gold ook voor het geloof in vreedzame internationale ontmoeting en samenwerking, en voor de zogenaamde ‘joodse agenten’ daarvan.

REVOLUTIE EN GEWELD VAN LINKS TOT RECHTS

Als Zweig zijn wereld van eertijds te rooskleurig heeft voorgesteld, dan valt het toch niet te ontkennen dat voor de tijdgenoten anno 1918 pas gaandeweg bleek hoe onherstelbaar de breuk wel was die door de Eerste Wereldoorlog was ontstaan. Die oorlog was hoe dan ook een beslissende stap in een maatschappelijk en politiek mijnenveld. Niet alleen creëerde hij de context waarin Lenin en zijn bolsjewisten de communistische gedachte omzetten in een revolutie en in een doorheen een bloedige burgeroorlog bevochten Sovjetunie. Niet alleen poogden bewonderaars in Duitsland en Hongarije dat voorbeeld, tevergeefs, te volgen en moest voortaan elk land in Europa rekening houden met een aanhang van het Moskouse regime binnen de eigen grenzen. Ook ter rechterzijde van het politieke spectrum trad er tijdens en na de oorlog een strekking aan die de radicaliteit van de gedachte paarde aan die van de daad. Er was zowaar sprake van een conservatieve of rechtse revolutie.

De ongewone combinatie van de termen conservatief en revolutionair was in de eeuw daarvoor ook al wel opgedoken, maar de ommekeer van het wereldconflict leidde tot het ontstaan van een heuse conservatief- of rechts-revolutionaire beweging.² In 1900 reeds, nog voor de oprichting van zijn invloedrijke *Action Française* acht jaar later, schreef Charles Maurras over zijn ‘revolutie voor de koning’. De fascistten in Italië, die in 1922 de macht grepen en hun nieuwe regime installeerden tot 1943 (Benito Mussolini’s romprepubliek van Salò hield het na de Italiaanse capitulatie zelfs nog uit tot 1945), hadden het daarbij over hun ‘revolutie’. De futuristen, met op kop Filippo Marinetti, juichten die toe, omdat ook zij tabula rasa wilden maken met de in hun ogen vermolmd burgerlijke cultuur. Beweging, snelheid en strijd waren hun leidende principes voor een nieuwe wereld. Gabriele d’Annunzio, poëet van het decadentisme, wierp zich in 1919-1920 in de strijd om de Kroatisch-Italiaanse stad Fiume (Rijeka), waar hij voor even een regime wist te vestigen dat al een opmaat vormde voor dat van Mussolini. Ook al hanteerden de Duce en de zijnen geen consistent model voor hun sociaal-economisch beleid, zonder meer liberaal-burgerlijke *business as usual* bedreven ze niet. Juist het inwisselen van steeds weer andere recepten voor het bestieren van de staat en zijn huishouding lag vervat in de kern van dat regime: op voluntarisme en geweld gesteund autoritarisme, met als centraal oogmerk de glorie van het Italiaanse volk en zijn imperium.

(2) Voor het overzicht dat volgt, zie het boek van Boehme uit 1999/2011, p. 17-18. Dit artikel is grotendeels gebaseerd op bevindingen in dat boek, waarnaar verder nog verwezen wordt voor welbepaalde aspecten die hier worden behandeld.

Hoewel het Italiaanse fascisme na Mussolini’s succesvolle coup in 1922 het toonaangevende voorbeeld voor de nieuwe radicale golf van rechts vormde, werd het gaandeweg duidelijk dat in Duitsland minstens even verstrekkende ontwikkelingen aan de gang waren. Oswald Spengler kondigde in 1918 met zijn *Untergang des Abendlandes* niet alleen de laatste fase van de westerse civilisatie aan, maar in 1919 pleitte hij met zijn essay *Preussentum und Sozialismus* voor een op militaire leest geschoeide politieke en maatschappelijke orde. Arthur Moeller van den Bruck verkondigde in 1923 al een ‘derde rijk’, ook op te vatten als een ‘derde weg’, in zijn gelijknamige boek. De essayist en romancier Ernst Jünger, die de prestigieuze Pruisische onderscheiding *Pour le Mérite* was verleend voor zijn branie aan het front, werd de held van de ‘nationale revolutie’.³

Wat deze en andere ideologen bezielde, was de beklijvende ervaring van een totale oorlog. De wereldoorlog had alle domeinen van de samenleving bij de oorlogsinspanningen betrokken en geleid tot een organisatie en coördinatie in een mate en op een schaal die ongezien waren. Het concept totale oorlog stond echter ook voor een nooit eerder bereikt vermogen tot het voeren van oorlog, voor iets wat zelfs tendeerde naar totale vernietiging. Deze verschrikkingen inspireerden velen tot een streven naar blijvende vrede, de creatie van nieuwe vormen van en fora voor internationaal overleg, zoals de Volkenbond, en zelfs tot pacifisme. In Duitsland stond links, van radicale én gematigde signatuur, tijdens de jaren na de oorlog sterk met onder meer zijn afwijzing van het gewelddadige imperialisme als uitwas van het kapitalisme. Ook centrumrechtse krachten, zoals liberalen en aanhangers van confessionele partijen en bewegingen, waren genoeg afgeschrikt door de oorlogservaring om een herhaling daarvan te willen vermijden. Er waren echter ook zij die door de ontkenning van voorheen sluimerende krachten net gefascineerd waren. Hun streven naar nationale grootheid, dat gefnuikt was in het geval van het verslagen Duitsland (maar ook wel in dat van Italië, dat aan de zegevierende kant had gestaan, en andere landen), werd ook of misschien net door die frustratie aangewakkerd. De overweldiging door een monsterlijk groot en krachtig militair apparaat lokte bij hen een gevoel van het sublieme uit. Ernst Jünger verheerlijkte in zijn succesvolle roman *In Stahlgewittern (In stormen van staal)*, voor het eerst in 1920 verschenen, het frontleven als een diepgaand bevredigend existentieel gebeuren.⁴ De westerse samenlevingen hadden hun wetenschappelijke en technologische kunnen opgedreven tot een hoog niveau. Ze hadden dat ten dienste gesteld van destructie van ongekende omvang. Die combinatie van rationalisme en irrationalisme was verbijsterend voor wie een humanitair wereldbeeld (van welke aard ook) aanhing. Net dat samengaan van ogenschijnlijk tegengestelde fenomenen maakte mee de ideologische kern uit van de rechtse revolutie.

De Weimar-republiek, die het overwonnen Duitse keizerrijk opvolgde, was in 1918-1919 gedoopt in een bloedige burgeroorlog. De communistische revolutionairen veroverden op verschillende plaatsen de straat en richtten radenrepublieken op, maar werden uiteindelijk neergemaaid met hulp van de vrijkorpsen, milities van oorlogsveteranen. Die gewapende bendes bleven bestaan als verbanden waar

(3) Een grondig overzicht van deze en nog vele andere auteurs van de Duitse conservatieve revolutie biedt het werk van Mohler (1972/2005). De betrokkenheid van Mohler, de privésecretaris van Jünger, bij zijn onderwerp doet niets af aan de encyclopedische waarde van dit overzichtswerk. Zie ook Breuer 1993.

(4) Deze roman is in het Nederlands vertaald als *Oorlogsroes* (2002).

De samenleving in het gelid
(vervolg)

extreemrechts en ultranationalistisch gedachtegoed floreerde. Geweld als principe maakte deel uit van die subcultuur. *Organisation Consul*, één van de rechts-radicalen groupuscules, pleegde een dodelijke aanslag op Walther Rathenau, leidend politicus van de republiek. Het oudstrijdersverbond *Stahlhelm* drukte die militante geest alleen al in zijn naam uit. Zelfs de jeugdbeweging *Wandervögel*, die net voor het uitbreken nog vreedzaamheid had voorgestaan, werd een nationalistisch-revolutionaire kweekvijver.⁵ De hang naar autoritarisme, nationalisme, collectieve discipline, militarisme en een cultus van geweld werd van een intellectuele basis voorzien door auteurs als Spengler, Jünger, Moeller van de Bruck, Edgar Jung (de *ghostwriter* van toekomstig Hitler-bondgenoot Franz von Papen), Hans Freyer (auteur van het in 1931 verschenen essay *Revolution von rechts*) en anderen die zich conservatief-, rechts- of nationaal-revolutionairen wilden noemen. Hoewel adepten van de conservatieve revolutie toen en later de vereenzelviging met het nationaalsocialisme hebben ontkend en hun ideeëngoed misbruikt hebben zien worden door die beweging, is het duidelijk dat al deze groeperingen en individuen tot eenzelfde sfeer behoorden. Die was even antiburgerlijk, antiliberaal en zelfs antikapitalistisch als antisocialistisch, antisemitisch en antipacifistisch.

BELGIË: VAN PARTI DE L'ORDRE TOT NIEUWE ORDE

Vergeleken met Italië, Duitsland en andere delen van Europa, van Ierland tot de Balkan, waar revoluties uitbraken, burgeroorlogen woedden en grensconflicten werden uitgevochten, leek het bevrijde België een oase van rust. Zijn politieke bestel bleef, als in weinig andere landen, democratisch. Tussen 1922 en 1938 kregen nagenoeg heel Oost- en Zuid-Europa een regime dat min of meer onder de ruim opgevatte noemer fascisme kan gevat worden.

België vormde zeker één van de meest stabiele plekken van het continent, maar toch gingen de naoorlogse stormen ook daar niet helemaal aan voorbij. Aan de vooravond van de oorlog had onder jonge Franstalige intellectuelen al onvrede geleefd over het parlementarisme en de participatie, maar ook over het Belgische neutralisme, pacifisme en internationalisme, over de vrijmetselarij, de joden en de Vlaamse Beweging (zie Stengers & Gubin 2002, 124-125). Na 1918 zagen de gevestigde aristocratisch-burgerlijke topsegmenten van de nog zeer ongelijke samenleving er, net als elders, met lede ogen aan hoe het algemeen stemrecht de arbeidersklasse aan de macht dreigde te brengen. Er waren katholieken en liberalen die pleitten voor één *parti de l'ordre* en zelfs voor politiek corporatisme, dat de numerieke meerderheid van de massa zou neutraliseren. Al tijdens de oorlog had de *Action Française* sympathie opgewekt in Franstalig België. Onder Franstalige katholieke studenten bleef ze nog lang populair. Na de oorlog formeerden zich straatbendes die het opnamen tegen zowel bolsjewisten als flaminganten, omdat beide groepen als gevaar voor een sterk en eendrachtig België en de suprematie van de Franstalige elite golden. In dezelfde sfeer ontstond de *Ligue pour la Restauration de l'Ordre et de l'Autorité dans l'Etat*. Jonge katholieke intellectuelen als Hubert

(5) Voor een synthese van de problematische ontstaansgeschiedenis en de rol van het rechtsradicalisme daarbij, zie Kolb 1993, 1-35.

POUR SAUVER
LA PATRIE, L'ORDRE, LE TRAVAIL
À NOUS

© CEGESOMA Brussel, stuk 165193.

Pierlot en Paul Van Zeeland, die het in de jaren dertig beiden tot premier zouden schoppen, maakten daar deel van uit.

Aan wrevél over de resultaten van het internationale vredesproces ontbrak het evenmin. Pierre Nothomb richtte in 1918 het *Comité de Politique Nationale* op om te ijveren voor de annexatie van Luxemburg, Nederlands-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Niet alleen de veiligheid van België speelde daarbij een rol. De opvolger van het Comité, de *Ligue de l'Action Nationale*, stond ook voor autoritarisme als antwoord op de democratisering van de Belgische samenleving. Ze verdedigde daarbij openlijk geweld als principe. Uit deze kringen sproten in 1925 de paramilitaire *Jeunesses nationales* voort. In 1930 doekte Nothomb deze initiatieven op en koos hij voor een politieke carrière in de katholieke partij. Ondertussen echter, in 1922, had het *Légion Nationale* zijn opwachting gemaakt. Deze beweging, die onder leiding stond van de Luikse advocaat Paul Hoornaert en tegen eind jaren dertig zo'n 40 000 leden telde, stond nog dicht bij het Italiaanse fascisme. Dat gold ook voor de *Faisceau Belge* uit 1923, die eveneens op de vuist ging met Vlaamsgezinden en na 1930 grotendeels opging in het *Légion Nationale*. Zij aan zij met dit fascisme maakte ook het antisemitisme opgang.⁶

In Nederlandstalig Vlaanderen – de regio was tijdens het interbellum nog in belangrijke mate tweetalig – liet een andere gewelddadige erfenis uit de oorlog zich daarna nog sterk voelen. Een deel van de Vlaamse Beweging had nauw samengewerkt met de Duitse bezetter, een collaboratie die als activisme kwam bekend te staan. Het ging immers om de strekking van Vlaamsgezinden die zich niet hielden aan de godsvrede of politieke passiviteit onder Belgen zolang de bezetting duurde. Behalve

– Bijeenkomst van het
Légion Nationale

(6) Een goed overzicht van de ontplooiing van fascistische en aanverwante stromingen in Franstalig België was al te vinden in het tweede deel van Van Isackers publicatie uit 1983, *Mijn land in de kering*. Dat kon toen reeds steunen op gedegen secundaire literatuur ter zake, o.m. van Defoort over de *Action Française* uit 1978. Opmerkelijk is dat, ondanks het reeds decennialang verworven inzicht dat de eerste extreemrechtse golf in België via de Franstalige wereld binnenstroomde, dat toch veel minder tot het collectieve geheugen is gaan behoren dan dat over de latere vervlechting van nieuwe orde en Vlaamse Beweging. Voor de opgang van extreemrechts en meer bepaald het antisemitisme in Franstalige kringen zie ook Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een wereldstad* (2000, 166; 238-247).

De samenleving in het gelid
(vervolg)

de vernederlandsing van Vlaanderen, met de in 1916 vernederlandsche universiteit van Gent als grote trofee, hadden ze de politiek en economie van de hele regio in hun greep pogen te krijgen. Uiteindelijk was zelfs de zelfstandigheid van Vlaanderen uitgeroepen. Het Belgische gerecht ging na de bevrijding tot vervolging over, die bleef bij ambtsontzettingen, boetes en gevangenisstraf zonder dat een enkel doodvonnis werd uitgevoerd. Voor Franstalige en uitgesproken Belgischgezinde kringen was de hele Vlaamse Beweging verbrand. Tegen alles wat nog maar zweemde naar flamingantisme richtten zich precies de extreemrechtse bewegingen die daar de kop opstaken. In Nederlandstalige milieus echter kon het activisme op meer krediet rekenen. Het had geen eenduidig ideologisch profiel gehad en Vlaamsgezinden, zowel ter linkerzijde als ter rechterzijde, die zelf niet gecollaboreerd hadden, steunden ex-activisten van de eigen politieke kleur. Hoe dan ook deelden ze het streven om de francofone hegemonie te breken en de Belgische samenleving op de een of andere manier te hervormen. Die hervorming ging voor een deel van de activisten, zoals Paul Van Ostaijen en andere schrijvers en kunstenaars, heel breed en diep. De culturele avant-garde in Vlaanderen van het interbellum wortelde voor een deel in de Eerste Wereldoorlog. Anarchisten, socialisten en communisten zwoeren ook in de jaren 20 en 30 hun radicale Vlaamsgezinde engagement van tijdens de oorlogsperiode vaak nog niet af (zie Buelens et al. 2005).

Dat betekende niet dat er zich geen breuklijnen aftekenden. Een radicale groep activisten zette haar vijandigheid tegen de Belgische staat na de oorlog niet alleen zonder meer verder, maar evolueerde daarbij ook meer en meer in rechts-revolutionaire richting. Het tijdschrift *Vlaanderen*, dat startte in 1922, vormde van dat radicalisme een invloedrijke spreekbuis. Hoewel het zich ideologisch neutraal wilde opstellen, trad daar toch als snel sympathie voor het fascisme aan de dag. De katholieke priester Robrecht De Smet, één van de sturende figuren achter het blad, inspireerde zich bovendien voor zijn Jong Vlaamse Gemeenschap op soortgelijke verbanden in Duitsland. Nog meer uitgesproken vertolkte het katholieke blad *Jong Vlaanderen* vanaf 1927 naast een Vlaams-nationalistische overtuiging conservatief-revolutionair ideeëngoed. Vooral het politieke corporatisme van de Oostenrijker Othmar Spann, inspirator van de Austrofascistische Standenstaat die in 1934 door Engelbert Dollfuss vanuit Wenen werd ingevoerd, kon er op interesse rekenen.⁷

Om iets van de voedingsbodem voor dergelijke tendensen in Vlaanderen te begrijpen dienen zich enkele elementen aan. Met het activisme was een overtuigde minderheid tegen de publieke opinie die ze pretendeerde te vertegenwoordigen een weg opgegaan die alleen in een context van dwang en geweld naar het beoogde doel kon leiden. De autoriteit van de Duitse bezetter was het enige middel waarover ze beschikte. Niet enkel was het geloof in het recht of zelfs de plicht van een elite om het eigen volk te bevrijden een voorwaarde om tot die collaboratie over te gaan, maar de penibele constellatie waar ze zich in bewoog, stimuleerde op zich al zo'n zelfbeeld. Een deel van de Vlaamse Beweging had het politieke en zelfs fysieke geweld in dienst van het eigen elitarisme en autoritarisme omarmd om het niet meer echt los te laten. De dichter en Groot-Nederlander Wies Moens verkondigde op de IJzerbedevaart

van 1931 dat het Vlaamse nationalisme desnoods tegen het Vlaamse volk in moest worden doorgezet. Deze uitspraak was tekenend voor een ideologische atmosfeer waarin 'volk' geen concreet begrip meer was, maar een idee in het hoofd van een in eigen ogen 'verlichte elite' (Boehme 1999/2011, 152).

Een andere factor bij de ideologische ontwikkelingen in Vlaanderen vormde de katholieke vrees dat democratisering en de economische ontwikkeling, die in deze achterop hinkende regio onmiskenbaar was ingezet, de deur openzette voor ontkerkelijking en voor het socialisme. De evolutie die Wallonië gekend had, gold als een voorbeeld van wat moest vermeden worden. Democratisering en economische modernisering boden kansen voor Vlaanderen, maar de Nederlandstalige, vaak katholieke, middenklasse wilde die kansen vrijwaren voor zichzelf. Zij koesterde de ambitie de Franstalige burgerlijke elite te vervangen. De autoritaire gedachten en praktijken die deze laatste ontwikkelde, konden ook hun Vlaamse concurrenten bekoren. De katholieke studentenbeweging kwam voort uit die middenklasse en raakte zeker in de jaren dertig in de greep van de rechtse revolutie uit Duitsland (Boehme 1999/2011, 88-92).

Een dergelijk imitatie-effect speelde eveneens op een andere manier: de gedaante die de politieke tegenstrever aannam werd overgenomen. Leden van de Vlaams Beweging dachten op het fascisme van Franstalige belgicisten, dat zich duidelijk tegen hen richtte, te moeten reageren door hun stijl en inhoud te kopiëren (Boehme 2008, 177-178; 198). Zo'n mechanisme vertoonde zich tevens bij confrontaties over de nationale grenzen heen. Carl Frederik Gerretson, die al tijdens de oorlog geagiteerd had onder activisten in Vlaanderen en die sterk gelieerd was met Nederlandse koloniale en economische kringen, en Anton Mussert, aanvankelijk ingenieur bij de Provinciale Waterstaat van Utrecht, hebben beiden fascistische bewegingen in Nederland opgericht, deels als reactie op een gepercipieerde politieke en economische bedreiging vanuit België (Boehme 1999/2011, 142-143). Daar woedde niet alleen een tijd het ultranationalistische annexionisme, maar men wilde ook de waterverdragen ten behoeve van Antwerpen herzien, met een lang aanslepend Belgisch-Nederlands conflict tot gevolg. Een 'internationale van het fascisme' tekende zich zo niet alleen af door de inspiratie die een beweging in het ene land bood voor een groepering in een ander land, zoals het geval was met andere ideologieën. De overname van uiterst-rechtse ideeën, stijlen en vormen kon ook worden uitgelokt door vijandbeelden.

Dat vooral Duitse en Oostenrijkse voorbeelden inwerkten op wat een Vlaamse revolutie van rechts werd, kan mede daardoor verklaard worden dat een imiterend

© Letterenhuis Antwerpen, Archief Hub Hoste

– Wies Moens in 1929

(7) Voor een uitgebreide analyse van beide weekbladen zie de studies van Boehme uit 2008 (194-230) en uit 1999 (132-133, enkel voor *Jong Dietschland*).

De samenleving in het gelid
(vervolg)

antwoord op Franstalig extreemrechts en de Frans-Italiaanse inspiratie daarvan in de ogen van een deel van de Vlaamse politieke en ideologische voorhoede bij voorkeur werd gevoed door een Germaans alternatief. Hoe dan ook is het opvallend dat in het *Lectuur-repertorium* van Joris Baers, een gezaghebbende leidraad voor Vlaamse katholieken voor wat wel en niet gelezen mocht worden, de geschriften van Charles Maurras en diens in 1926 door het Vaticaan veroordeelde *Action Française* in de ban werden gedaan. Dat was echter niet het geval voor Adolf Hitlers *Mein Kampf* (Boehme 1999/2011, 94). Dat alles nam niet weg dat Joris Van Severen, die in 1931 het Verdinaso oprichtte, eveneens door Franse literatuur sterk beïnvloed werd. In elk geval nam die beweging de vorm aan van een geüniformiseerde organisatie, waarvan de leden strak in het gelid liepen onder het gezag van hun sterke leider.

Meer dan een decennium na de oorlog bleef het militarisme ook voor een deel van de Vlaamse bevolking een blijkbaar navolgenswaardig en geen te vermijden model. Het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) uit 1933 vertoonde aanvankelijk een wat onduidelijker profiel, maar stond sowieso voor een volksnationalisme dat niet immuun bleek voor raciale en autoritaire invulling naar Duits voorbeeld. In zowel Verdinaso- als VNV-kringen circuleerde bovendien een virulent antisemitisme. Het katholieke Vlaanderen waaraan ze wilden appelleren was niet ongevoelig voor nieuwe orde-ideeën die uit het buitenland kwamen overwaaien, al kon racisme er ook beslist verworpen worden omdat dergelijk 'biologisme' gold als onverenigbaar met de kerkelijke leer.

VLUCHT VOOR DE POLITIEK

Hoe complex de omgang met rechts-revolutionaire, fascistische en nazistische stellingen en praktijken in Vlaanderen soms wel was, toonde het werk van Victor Leemans goed aan (Boehme 1999/2011, 129-179). Hij had kennelijk de ambitie ideologische sturing te geven aan het VNV, waarvan hij lid werd en dat hem aan het begin van de Duitse bezetting in 1940 steunde bij zijn aantreden als secretaris-generaal van Economische Zaken. Alleen al de titel van zijn politieke essay *Het nieuwe front* uit 1933 toonde hoe oorlogsretoriek zich meester had gemaakt van het politieke denken. Hij poneerde daar en elders het volk, opgevat als een cultureel-etnische entiteit zoals de Vlamingen, als de kern van een nieuwe revolutionaire energie. Dergelijke vehemente fraseologie moest het ideaal van een corporatistisch gelede samenleving van volksgenoten dekken. Die volksnatie zou noch kapitalistisch, noch socialistisch, noch bourgeois, noch proletarisch zijn. Zoals bij de andere adepten van het nieuwe rechts leefde bij deze ideoloog het streven om ook economie te incorporeren in een orde. Zijn behandeling van één van zijn *maîtres à penser*, de Berlijnse professor staatsrecht Carl Schmitt, die zich als toonaangevend jurist ten dienste stelde van het naziregime, liet echter zien hoe onder complexe pleidooien voor het herstel van 'het politieke', voor orde en autoriteit net een vlucht voor politiek als voortdurende omgang met het verschil schuilging. De verwerking van de oorlog en de wereld die die achterliet, had aan deze kant van het ideologische spectrum niet geleid tot een denken over het

politieke als autonome sfeer. Het politieke viel kennelijk alleen te beheersen of te temmen met een orde die was geïnspireerd op een oorlogsregime.

De jaren die volgden op de lancering van verschillende versies van nieuwe orde in de eerste jaren van herwonnen vrede brachten niet alleen geen consistente politieke theorie daarvan voort. Daaraan leken de politieke regimes en bewegingen die zo'n theorie zou moeten onderbouwen ook niet echt behoefte te hebben. Evenmin bleek er een eenduidig verband te bestaan tussen degene die zich voor een of andere vorm van rechtse revolutie uitsprak en het concrete kamp dat hij of zij tijdens de volgende wereldoorlog vervoegde. Het radicaal-rechtse denken had vele en uiteenlopende milieus aangetast. Ook op dat gebied wierp de Eerste Wereldoorlog zijn schaduw breed en ver voor zich uit. ■

– Victor Leemans (links)
met vrienden op stap in
Wiesbaden, 1929

BIBLIOGRAFIE

- Olivier Boehme, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven: LannooCampus, 2008.
- ---, *Revolutie van rechts en intellectuelen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen* [1999], Leuven & Den Haag: Acco, 2011.
- Geert Buelens, Maarten De Ridder en Jan Stuyck (red.), *De Trust der Vaderlandsliefde. Over literatuur en Vlaamse Beweging 1890-1940*, Antwerpen: AMVC-Letterenhuis, 2005.
- Stefan Breuer, *Anatomie der konservativen Revolution*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.
- Eric Defoort, *Charles Maurras en de Action Française in België*, Brugge: Gottmer, 1978.
- Richard J. Evans, *De eeuw van de macht. Europa 1815-1914*, vertaald uit het Engels door Het Vertaalcollectief, Amsterdam, 2016.
- Ernst Jünger, *Oorlogsroes*, vertaald uit het Duits door Nelleke van Maaren, Amsterdam & Antwerpen: De Arbeiderspers, 2002.
- Eberhard Kolb, *Die Weimarer Republik*, München: Oldenbourg, 1993.
- Armin Mohler, *Die konservative Revolution in Deutschland. 1918-1932* [1972], nieuwe editie door Karlheinz Weissmann, Graz: ARES, 2005.
- Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt: Lannoo, 2000.
- Jean Stengers & Éliane Gubin, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 2. Le grand siècle de la nationalité belge. De 1830 à 1918*, Brussel: Racine, 2002.
- Karel Van Isacker, *Mijn land in de kering. 1830-1980. Deel 2: De enge ruimte 1914-1980* [1978], Antwerpen & Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1983.
- Stefan Zweig, *Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers* [1942], Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag, 2009.